

Нурелова А.М.

**Г. Тури концепциясындағы
эквивалент категориясы**

Бұл мақалада белгілі ғалым Г. Туридің аударма теориясы концепциясындағы эквивалент мәселесі қарастырылды. Ғалымның эквивалент категориясына қатысты айтылған пікірлеріне, осы салада жүргізілген зерттеуіне сараптама жасалды. Соның ішінде Г. Туридің «суреттеу» аударма теориясына да анализ жасалынды.

Түйін сөздер: аударма, эквивалент категориясы, түпнұсқа, бастапқы мәтін, норма.

Nurelova A.M.

**Category of equivalence in G.
Turi's concept**

In this article the category of equivalence in the descriptive concept of G. Turi is considered. And also his researches in this area and what part is assigned by G. Turi to category of equivalence in theory of translation

Key words: translation, equivalence category, original, norm, source text.

Нурелова А.М.

**Категория эквивалентности
в концепции Г. Тури**

В этой статье рассматривается категория эквивалентности в описательной концепции Г.Тури, а также его исследования в этой области, и какую роль отводит Г. Тури категории эквивалентности в переводеведении.

Ключевые слова: перевод, категория эквивалентности, оригинал, исходный текст, норма.

Г. ТУРИ КОНЦЕПЦИЯСЫНДАҒЫ ЭКВИВАЛЕНТ КАТЕГОРИЯСЫ

Эквивалент мәселесін жан-жақты зерттеген, эквивалент категориясына мүлдем басқа анықтама берген Израиль ғалымы Г.Тури көп жылдар бойы өзінің жеке аударма концепциясын шығаруға күш жұмсады. Оның зерттеу объектісі әртүрлі тілдерден иврит тіліне аударылған көркем аудармалар болды. Бірақ ол мүмкіндігінше белгілі аудармалардың сараптамалық негізі етіп жалпы теориялық концепцияларды таңдаған.

Өз зерттеулерінде Г.Тури осы уақытқа дейін жасалынған аударма теорияларын қатты сынға алады. Оның пікірінше олардың алғышарттары дұрыс емес. Олар толығымен бастапқы мәтінге, немесе бастапқы тілге бағыттап, аударманы бастапқы мәтінге эквивалентті басқа тілдегі мәтін ретінде сипаттайды. Мұндай тәсіл аударманы нормативті және шектеулі қылады. Сонымен қатар екі тілдің арақатынасы болғандықтан, аударма теориясы мен контрастивті лингвистика арасында нақты шекара қалмайды. Аударма теориясы түпнұсқа тіліне де, түпнұсқа мәтініне де бағытталмауы керек, аударма ол нормативті болмауы тиіс.

Г.Тури өзінің аударма теориясының концепциясын ұсынады. Ол оны «суреттеу» деп атады. Ол мүлдем басқа заңдылықтардан тұрады. Ең алдымен ол аударма процесіне емес, аударма нәтижесіне, аударма мәтініне бағытталады. Аударма белгілі бір мәдени-тілдік шекарада аударма хабарламалары арқылы жүзеге асатын коммуникация ретінде сипатталады [1].

Түпнұсқа тілі мен аударылатын тіл мәтіндері бір-біріне жақын болған сайын, аударма да сәтті болады. Аударма мәтіні тек аударылатын тіл мәтіні ғана емес, оны жеке аударылатын мәтін ретінде қабылдау қажет. Мұндай мәтіндердің аударылмайтын мәтіндерден ерекше, белгілі бір қасиеттері болады.

Мәтінді аударылатын мәтін санатына әртүрлі жағдайда жататынына Г.Тури бәрнеше дәлелдер келтіреді: а) түпнұсқа бастапқы мәтініне әртүрлі деңгейде жақын болып келетін бірнеше аудармасы болуы мүмкін,

б) түпнұсқа бастапқы мәтініне бірдей деңгейде жақын бола тұрып, біреуі аударма болып табылса, басқалары аударма ретінде танылмауы мүмкін, в) түпнұсқасы жоқ, бірақ аударма ретінде танылған мәтіндер кездесетін жағдайлар болған, яғни аударма мәтініне тән қасиеттері болады. Сондықтан ең алдымен бұл аударма мәтіні болып табылады ма деген сұрақ емес,

аударылған әдебиетте аударма болып есептеле ме, аударма ретінде қабылдана ма деген сұрақ қойылуы тиіс. Осыдан аударма телеологиялық категория екенін, оның процесі мен нәтижесі аударма мақсатына тікелей тәуелді болып келетінін байқауға болады. Бұдан аударма эквиваленттілігінің түсініктемесі, аударма мен түпнұсқа арасындағы эквивалентті қатынас шығады. Олар алдын ала анықталмайды, олар аударма мен түпнұсқа мәтіндерін салыстырудан шығады. Мәтін түпнұсқаға эквивалентті болып табылғандықтан аударма болмайды, керісінше егер ол аударма болса, ол түпнұсқаға эквивалентті болып табылады. Эквивалентті емес аудармалар болмайды. Аударма болғандықтан эквивалентті болады. Егер мәтін аударма болып танылса, оның түпнұсқамен қатынасы аударма эквиваленттілігінің қатынасы болып табылады [2].

Мәтіндер арасындағы қатынас 3 түрлі болып келеді: а) формальді (материалды) қатынас, б) сәйкестік жоқ жерде сәйкестік табу, в) бастапқы тіл жүйесіндегі түпнұсқа мәтінінің қатынасын сақтайтын және оны өзгертетін (динамикалық) қатынас [3].

Эквиваленттілік түрлерінің арасында алдын ала белгіленген иерархия жоқ. Бірақ мәтінді аударма деп тануда басты рольді формальді (материалды) сәйкестік ойнайды.

Мәтін аударма мәтіні функциясын атқару үшін, кез-келген мәтін сияқты аударылатын тілдің тілдік, әдеби жүйесіне сәйкес болуы керек.

Аударма мәтіні болуы үшін ол түпнұсқаға адекватты болуы тиіс. Яғни түпнұсқаға сәйкес болуы керек. Әрине бұл жерде аудармашының жеке шешімдері де үлкен роль атқарады. Мысалы, аударма барысында тілдер арасындағы ерекшеліктерді ескере отырып, аудармашы осыған сәйкес шешімдер қабылдайды. Әрине, мәжбүрлі сәйкессіздіктер аударма кезінде қиындық тудыратыны анық. Бірақ аударма кез келген жағдайда адекваттылық пен сәйкестік арасындағы компромисс болып табылады.

Осыған байланысты Г.Тури «аралық» тіл концепциясын ұсынады (interlanguage). Оның пікірінше адекваттылыққа талпыну белгілі деңгейде сәйкестікті шектейді және аударма тілі аударылатын тілдерде арнайы орын алатындай болады. Ол белгілі бір ерекшеліктерді бойына сіңіріп, соның нәтижесінде аударма мәтіндері аударыла алатын болып өзгереді [4].

Осы аралық тілді қажетсіз деп қабылдап, күресудің қажеті жоқ. Аударма теориясы нақты аудармаларды зерттеу керек болса, оның аудармада болуы заңды. Г.Туридің пайымдауына

бұл аударма әмбебаптылығы болып табылады. Аралық тіл ең алдымен формальді (материалды) эквиваленттіліктің белгісі: бастапқы тілдің әсерімен аударма тілінде пайда болатын бастапқы тіл бірлігіне аудармада аралық тіл бірлігі сәйкес келеді. Бұл жерде 3 жағдайды атап көрсетуге болады: (а) бірлік аударма тілінен тыс, бастапқы тілден тікелей қабылдау (транскрипция немесе транслитерация арқылы), (б) бірлік бастапқы тіл мен аударма тіл арасында жасалады – калька, (в) бірлік аударма тілінде жасалынады, бірақ бастапқы тілдің ықпалымен қолданылады.

Аралық тілдің болуы, аудармада эмпирикалық түрде расталып, теориялық түрде негізделуі мүмкін. Осындай негіздеме ретінде Г.Тури 3 жағдайды көрсетеді. Біріншіден, алдында айтылып кеткендей, бұл адекваттылық пен сәйкестік арасындағы компромисс, екіншіден АТ мен БТ мәтіндер мен бірліктер арасындағы нақты эквиваленттілік, жүйелік пен мәтіндік эквиваленттілік арасындағы аралық сипатқа ие. Үшіншіден аралықтіл лингвистикалық жүйеге қажетті қасиеттерге ие. Оның өз құрылымы бар, сонымен қатар аудармашы мен оқырман арасындағы коммуникация мақсатында қолданылады. Өзінің аралық табиғатына сәйкес аралықтіл пәнаралық қасиетке ие болып, психолингвистика мен социоллингвистика, тіл білімі сияқты ғылымдардың араласуымен жүргізілуі тиіс [4].

Г. Туридің концепциясында «аударма нормаларының» алатын орны ерекше. Оның пікірінше аударма процесіндегі аудармашының шешімдері 3 факторға байланысты болуы керек: тілдік нормалармен танылған – міндетті ережелер, аударма нормалары – аудармашылардың стратегиясын, іс-әрекетін айқындайтын негізгі шешімдері, субъективті таңдау. Бұл үштікте аударма нормалары субъективті және объективті факторлардың ішінде негізгі орынға ие [5].

Көркем аудармада көркем және аударма нормаларын бөлу ұсынылады. Бастапқы, операциялық нормалар басқа белгілері бойынша анықталады.

Бастапқы (аударма алдындағы) нормалар аударма тікелей түпнұсқадан немесе аралық тілден аударылатынын таңдау кезіндегі аудармашының саясатын анықтайды. Операциялық нормалар аударма процесінде, сонымен қатар мәтін құрылымын, мәтін мазмұнын құрастырғанда қолданылады [6].

Аударма нормалары алдын ала берілмейді аударманы салыстырмалы талдау жасау барысында, сонымен қатар аудармаға қатысты аудармашылардың, сыншылардың, теоре-

тиктердің жасаған талдау негізінде анықталады. Салыстырмалы талдау кезінде бір мәтіннің әр кезеңде жасалған бірнеше аудармасы, әр түрлі аудармашымен жасалған бір мәтіннің аудармасы түзетілгенге дейінгі кейінгі аудармалар. Бірақ талдаудың негізгі түрі аударма мен түпнұсқаны салыстыру болып табылады. Қаншалықты аударма әдеби және эквивалентті болып табылады. Эквиваленттілікті талдау кезінде түпнұсқаға максималды жақын адекватті аударма нұсқасы қабылданады. Нормалар негізгі және қосымша болуы мүмкін. Нормалардан басқа аудармашының таңдауына аудармашының іс-әрекетінің универсалийлары да әсер етеді.

Теорияның аударманың мәтініне бағытталуы, аударма мен түпнұсқа арасындағы нақты қатынастан бас тарту деген сөз емес. Бірақ Г.Туридің пікірінше мұндай талдау екі талапқа жауап беру керек. Біріншіден, тілдік бірліктер арасындағы қатынас емес, мәтін бірліктері (текстем) салыстырылуы керек. Текстем ретінде мәтіндік қатынасқа түсетін тілдік бірліктер, сонымен қатар мәтіндік бірліктер танылады (абзац, тарау, строфа, куплет). Екіншіден, талдау аудармада табылған аударма шешімдеріне қатысты жасалуы тиіс.

Аударма қатынасының 4 негізгі типі бар: 2 типі формальді қатынастар (этикалық) – АТ және ТТ тілдік құралдар арасында және АТ және ТТ мәтіндік құралдар арасында (тілдік тип) және тілдік құралдар функциясы арасындағы (мәтіндік тип) және 2 функционалды қатынастар типі (эмичеких) – ТТ және АТ тілдік құралдар функциясы арасында, мәтіндік құралдар функциялары арасында (мәтіндік тип) [7].

Қатынасты оқу барысында иерархияны ұмытпау керек: жоғарғы типтен төменге – функционалды-мәтіндік, формальді-мәтіндік, функционалды-тілдік, формальді-тілдік. Басында жоғарғы типтер тұрады, бірақ төменгі типтер жеңіл табылады. Практикалық талдау кішігірім бірліктерден тұтас мәтінге жасалады, бірақ кез келген бірлікті талдау кезінде оның жалпы орны ескерілуі тиіс. Аудармашының шешімдерінің ішінде бар құралдар (сәйкестік бар) және жоқ құралдар (ad hoc жолымен жасалынатын). Жаңа құралдарды шығару тәсілдері – калька, кірме сөз, ТТ және АТ байланыссыз жаңа тілдік бірліктерді ойлап табу (мысалы, түпнұсқада рифма болмаса да рифмалы аударма жасау). Мәтіндік текстемалар ad hoc құралдарымен беріледі. Шешім қабылдау процесі алдын ала

берілуі мүмкін немесе шығармашылық болуы мүмкін [8].

Г. Тури өзінің теориялық концепциясының негізінде көркем аударманы түпнұсқамен салыстыру арқылы оны талдау, бағалау методикасын ойлап шығарды. Оның ұсынылған тәсіліне сәйкес түпнұсқа мәтіні қайсысы адекватті аудармаға сәйкес екендігі талданады. Содан аударманың эквиваленттілігі, адекваттылықтан ауытқу деңгейі зерттеледі.

Оның үстіне ауытқу міндетті және еркін болып зерттеледі.

Салыстыру 3 деңгейден тұрады: 1) адекватті аударманың параметрлерін анықтау және текстемаларды шығару үшін түпнұсқа мәтінін талдау; 2) текстемаларға сәйкестерді салыстыру және адекваттылықтан ауытқуды табу, оның сипатын анықтау; 3) көптеген жеке текстемаларды салыстыру негізінде максималды және нақты эквиваленттілік арасындағы қашықтыққа жалпылама тұжырым жасау.

Салыстырудың негізгі бірлігі – толық мәтін болғанымен, тиімділік талабы, уақыт пен адам мүмкіндігінің шектеулігі осындай бірлік ретінде жеке текстеманы қолдануға мәжбүрлейді. Дегенмен таңдаудың 2 тәртібі мүмкін:

1) мәтін талдауының ең маңызды элементтерін таңдау (мәтіннің белгілі бөлімдері), оларды жалпы мәтінге қатысты тұжырым жасайтын мәтіннің өкілдері ретінде қарастыру; 2) мәтін функциясын атқаратын немесе әртүрлі микроқұрылымдарға қатысты мәтіннің әр түрлі жерлерінен текстемаларды таңдау, соның негізінде жалпымәтіндік тұжырым жасау [9].

Г. Туридің бақылауы бойынша аударманың адекваттылық деңгейі оның қабылдайтын әдебиеттегі орнына тікелей байланысты болады. Егер олар басты орын алса, адекваттылыққа ұмтылу да жоғары болады. Сондай-ақ адекваттылыққа БТ мәртебесі және де лакунның (қабылдайтын әдебиетте белгілі бір жанрдың болмауы) болуы да әсер етеді. Жоғарыда айтылғандарға сүйенсек Г. Тури концепциясы жалпы аударма теориясының дамуына, әдеби аударма теориясының қалыптасуына теориялық және де практикалық пайдасы бары сөзсіз.

Аударма ісінің күрделі түрін сипаттаудың лингвистикалық, әдеби тәсілдерін бір-біріне жақындату жолдарын анықтайды. Ұсынылған талдау тәсілі әлі де нақтылауды қажет етеді, бірақ оның жалпы бағытының болашағы бар.

Әдебиеттер

- 1 Venuti L., *The Translation Studies Reader*, London and New York, 2000, 197.
- 2 Venuti L., *The Translation Studies Reader*, London and New York, 2000, 199-200.
- 3 Комиссаров В.Н. «Теория перевода» (Лингвистические аспекты). – М.: Высшая школа, 1990. – С. 229.
- 4 Комиссаров В.Н. «Общая теория перевода» (Проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых). – М.: ЧеРо, 1999. – С. 129.
- 5 Pym, Anthony (2010) *Exploring Translation Theories*. London and New York: Routledge, 148-159
- 6 Крупнов В.Н., В творческой лаборатории, М.: Междунар. отношения, 1976, 61.
- 7 Venuti L., *The Translation Studies Reader*, London and New York, 2000, 203-205.
- 8 Швейцер А.Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты». – М., 2013. – 225-228 с.
- 9 Швейцер А.Д. «Перевод и лингвистика». – М., 2008. – 157-165 с.
- 10 Крупнов В.Н. «Теория перевода». – М., 2008. – С. 124.

References

- 1 Venuti L., *The Translation Studies Reader*, London and New York, 2000, 197.
- 2 Venuti L., *The Translation Studies Reader*, London and New York, 2000, 199-200.
- 3 Komissarov V.N. «Teorija perevoda» (Lingvisticheskie aspekty). – М.: Vysshaja shkola, 1990. – S. 229.
- 4 Komissarov V.N. «Obshhaja teorija perevoda» (Problemy perevodovedeniya v osvshhenii zarubezhnyh uchenyh). – М.: CheRo, 1999. – S. 129.
- 5 Pym, Anthony (2010) *Exploring Translation Theories*. London and New York: Routledge, 148-159
- 6 Krupnov V.N., V tvorcheskoy laboratorii, M.: Mezhdunar. otnosheniya, 1976, 61.
- 7 Venuti L., *The Translation Studies Reader*, London and New York, 2000, 203-205.
- 8 A.D. Shvejcer *Teorija perevoda: Status, problemy, aspekty*». – М., 2013. – 225-228 s.
- 9 A.D. Shvejcer «Perevod i lingvistika». – М., 2008. – 157-165 s.
- 10 Krupnov V.N. «Teorija perevoda». – М., 2008. – S. 124.